

ДОСЛІДЖЕННЯ МІСТОБУДІВНОГО РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Розглянуті питання історії містобудівного розвитку на території України. Проаналізовано поняття «історичне місто» та історію його виникнення у світі та Україні. Розроблено класифікацію історичних міст за різними ознаками.

Ключові слова: історичне місто, історико-культурна спадщина, архітектурно-містобудівна спадщина.

Вступ. Історія містобудівного розвитку на території України розпочалася ще за часів Трипільської культури. Однак, системні історико-містобудівні дослідження розпочалися відносно нещодавно, через низку об'єктивних та суб'єктивних чинників. На сьогоднішній день значення таких досліджень та потреба у них значно зростає у зв'язку з необхідністю збереження історично успадкованих рис просторового середовища у процесі його сучасних перетворень. Сучасним історико-містобудівним дослідженням присвячені роботи В. Горбика, Р. Бондаренко, В. Вечерського, К. Поливач, Я. Верменич та ін [1, 2, 4, 5, 8, 11].

Метою цієї статті є дослідження містобудівного розвитку історичних міст.

Виклад основного матеріалу. За сучасним термінологічним визначенням, історичні міста пов'язані з охороною історико-культурної спадщини, оскільки вони уособлюють цінності, притаманні традиційним міським цивілізаціям, і зберегли впродовж віків неповторне обличчя, традиційну планувальну структуру, відповідне культурне, історичне й архітектурне середовище [3].

Поняття «історичне місто» вперше з'явилося в ухваленій 1987 року Міжнародною радою з питань пам'яток і визначних місць (ІКОМОС) Вашингтонській Міжнародній хартії про охорону історичних міст [7]. Вона доповнює Венеціанську Міжнародну хартію з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць, прийняту 1964 року. У цій же хартії зазначено, що цінність, яка підлягає охороні, – це історичний характер міста та сукупність матеріальних і духовних складових, які виражають його образ у планувальній структурі. Тобто, фактично пріоритетним виділено містобудівний аспект у дослідженні культурної спадщини. Однак, також зазначено, що збереження історичних міст і їх кварталів передбачає постійне утримання окремих споруд у

належному стані. А окремі споруди – це є архітектурні об'єкти культурної спадщини, тобто, підкреслено архітектурний аспект [7].

У 1968 р. Державний комітет з будівництва УРСР затвердив список 300 стародавніх міст, селищ і сіл, що мають історико-архітектурну, археологічну, історичну цінність. У 1978 р. прийнятий Закон Української РСР про охорону і використання пам'яток історії та культури, де були виділені як вид пам'ятки містобудування, підкреслено необхідність встановлення меж охоронних зон, зон регулювання забудови та охоронюваного ландшафту.

Співробітники Київського науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування розробили категорії переліку населених місць із цінною історико-культурною спадщиною. У ньому виділено чотири категорії цінності населеного пункту, де взято до уваги ступінь збереженості та комплексності архітектурно-містобудівної й історико-культурної спадщини; історична значущість (роль) населеного пункту; категорія охорони (тоді загальнодержавного, тепер національного чи місцевого значення) розміщених на його території пам'яток, їх унікальність; наявність цінних історичних і природних ландшафтів [5].

До першої категорії виключно цінних увійшли ті населені місця, де збереглися первинні містобудівні композиції, схеми просторової організації; історичне планування, монументальні споруди як просторові й функціональні доміанти, цінна житлова забудова. Було виявлено 50 населених місць, які мають райони, що відповідають статусу заповідників і заповідних місць, та запропоновано 39 міст першої категорії. Серед них особливо виділено шість: Київ, Львів, Одеса, Луцьк, Харків, Чернігів.

Друга категорія – населені місця, де збереглися основні особливості первинної містобудівної композиції та просторової організації території, характер історичного планування, частина раніше існуючих монументальних споруд громадського призначення, окремі комплекси історичної житлової забудови. Віднесений до цієї категорії 91 населений пункт потребує встановлення в межах історичного центру суворого режиму регулювання, визначення заповідних територій або охоронних зон.

Третя категорія – 323 населені місця з частково збереженою первинною містобудівною композицією з фрагментарним історичним плануванням і забудовою, поодинокими історичними монументальними спорудами.

Четверта категорія – 930 населених пунктів з поодинокими пам'ятками історії та культури, окремими фрагментами історичного середовища [5].

Найбільше поселень з цінною спадщиною у Львівській (112), Київській (97), Тернопільській і Закарпатській областях (по 88), найменше – в Херсонській (28).

За умов сучасної урбанізації, яка веде до значного збільшення масштабів і щільності забудови, крім загрози прямого руйнування історичного або традиційного середовища, існує реальна загроза того, що райони новобудов можуть заподіяти шкоди оточенню та характерові історико-архітектурних комплексів, які знаходяться поблизу, або зашкодити загальній панорамі пам'яток і планувальній перспективі [1].

З огляду на вище сказане у Законі України «Про охорону культурної спадщини» виділено спеціальний розділ VI «Захист традиційного характеру середовища та об'єктів культурної спадщини», який у ст. 32 зобов'язує встановити в історичних населених місцях зони охорони пам'яток, охоронні зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару. Межі і режими зон охорони пам'яток визначаються, як зазначалося вище, науково-проектною містобудівною документацією і затверджуються центральними органами виконавчої влади в сфері охорони культурної спадщини [6]. Нещодавно були вперше введені Державні будівельні норми України (ДБН Б.2.2-2-2008) «Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування», чинні з 1 січня 2009 р.

З метою захисту традиційного характеру середовища населених місць вони повинні бути занесені до Списку історичних населених місць України.

Згідно з чинним українським законодавством історичне населене місце – це місто, селище чи село, яке зберегло повністю або частково свій історичний ареал з об'єктами культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, типові для певних культур або періодів розвитку [9].

Місто, селище та село може бути визнано історичним і занесено до Списку історичних населених місць України, якщо воно відповідає щонайменше двом з таких критеріїв:

- наявність історичних, архітектурних, ландшафтних та садово-паркових об'єктів культурної спадщини, які мають містоутворювальне значення;
- розпланування відповідно до минулих історичних епох (до початку XX століття);
- збереження основних композиційних центрів та композиційних осей населених місць;
- наявність рядової історичної забудови [9].

Таким чином, Постановою Кабінету Міністрів України № 878 від 26 липня 2001 р. затверджений Список історичних населених місць України (міста і селища міського типу), який налічує 400 населених пунктів із цінною історико-

культурною спадщиною [10]. Найбільше таких населених пунктів розташовані у Львівській області (56), найменше – у Миколаївській (4).

Усі ці населені пункти можна класифікувати за чисельністю населення, адміністративним статусом, за місцем у системі розселення, господарськими функціями, датою заснування.

За чисельністю населення історичні населені пункти можна розділити на:

- найзначніші (найкрупніші) – понад 1 млн жителів (Київ, Харків, Одеса);
- значніші (крупні) – 500 тис. – 1 млн жителів (Дніпро, Донецьк, Запоріжжя, Львів, Кривий Ріг);
- великі – 250 тис – 500 тис жителів (Миколаїв, Вінниця, Полтава);
- середні – 50 тис – 250 тис жителів (Рівне, Луцьк, Тернопіль, Ужгород);
- малі – менше 50 тис жителів (Дубно, Тячів, Устилуг).

За адміністративним статусом можна виділити такі категорії історичних населених пунктів:

1. Столиця держави – м. Київ.
2. Місто державного значення Севастополь та столиця Автономної Республіки Крим Сімферополь.
3. Обласні центри – Львів, Харків, Дніпро, Луцьк.
4. Районні центри – Мукачеве, Золочів, Корець.
5. Міста обласного значення – Кривий Ріг, Моршин, Борислав.
6. Міста районного значення – Белз, Берестечко, Устилуг.

За місцем у системі розселення історичні населені пункти можливо розділити на шість категорій.

1. Центр загальнодержавної системи розселення – м. Київ.
2. Центри міжобласних (регіональних) систем розселення – мм. Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса, Сімферополь, Львів, Вінниця.
3. Центри обласних систем розселення та системи розселення Автономної Республіки Крим.
4. Центри міжрайонних систем розселення (наприклад, Ковель і Володимир-Волинський у Волинській області).
5. Центри районних систем розселення (Броди, Хорол, Бучач).
6. Центри міжгосподарських систем розселення (Голоби, Ворожба, Клевань).

Всі історичні населені пункти за господарськими функціями діляться на такі категорії:

1. Багатофункціональні центри (наприклад, Київ, Харків, Дніпро).
2. З переважанням промислових функцій (наприклад, Кривий Ріг, Краматорськ, Маріуполь).

3. З переважанням промислових і транспортних функцій (наприклад, Гайсин, Ковель, Сарни).
4. З переважанням транспортних функцій (наприклад, Жмеринка, Рені, Козятин).
5. З промисловими та рекреаційними функціями (наприклад, Хмільник, Бердянськ, Феодосія, Скадовськ, Миргород).
6. Рекреаційні центри (наприклад, Ялта, Алушта, Алушка, Євпаторія, Судак, Моршин).
7. Організаційно-господарські та культурно-побутові центри місцевого значення, центри аграрно-промислових комплексів (наприклад, Яготин, Могилів-Подільський).
8. Промислово-аграрні центри (наприклад, Остер, Почаїв).

За датою заснування або першою писемною згадкою історичні населені пункти на території України можна класифікувати за такими періодами:

- найдавніші часи (Київ, Керч, Євпаторія, Феодосія);
- Київська Русь (Луцьк, Львів, Рівне);
- польсько-литовська доба (Тернопіль, Почаїв, Золочів);
- козацька ера (Радивилів, Шепетівка, Батурин);
- під імперською владою (Дніпро, Донецьк, Жмеринка,).

Таким чином, усі історичні населені пункти можна класифікувати за різними ознаками, що дасть можливість досліджувати їх у різних аспектах містобудівної діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. При дослідженні містобудівного розвитку історичних населених пунктів потрібно порушити питання про надання особливого статусу історичним містам, однією з основних функцій яких має бути збереження історико-культурної спадщини – найважливішої частини національного багатства держави. Цей статус повинен бути відображений у відповідних нормативно-правових актах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Р. Звід пам'яток історії та культури України – основа складання державного реєстру пам'яток архітектури та містобудування історичних міст / Р. Бондаренко // Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. — 2010. — Вип. 10(13). — С. 24-34.
2. Бондаренко Р.І. Комплексний характер пам'яток архітектури та містобудування за матеріалами Зводу пам'яток історії та культури України // Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 15. – С. 48-62.
3. Верменич Я.В. Історичне місто // Енциклопедія історії України. – Т. 3. Е-Й. – К., 2005. – С. 573–574.
4. Вечерський В.В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. – К.: НДІТІАМ, 2003. – 560 с.

5. Горбик В.О., Кот С.І. До питання про висвітлення історичних міст і сіл у «Зводі пам'яток історії та культури» // Дослідження історії малих та середніх міст України в контексті дальшого розвитку історичного краєзнавства. – Чернігів, 1990. – С. 53–62.
6. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8.06.2000 р. № 1805-14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>
7. Охорона культурної спадщини. Збірник міжнародних документів. – К., 2002. – С. 75–77.
8. Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / Наук.ред. Л.Г. Руденко. - Київ: Інститут географії НАН України, 2012. – 208 с.
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 р. № 909 «Про затвердження Порядку визнання населеного місця історичним» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/909-2006-п>
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-п>
11. Тронько П., Верменич Я. Історичне місто як культурна цінність і об'єкт пам'яткоохорони / Петро Тронько, Ярослава Верменич // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. - №15. – С. 171-183.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены вопросы истории градостроительного развития на территории Украины. Проанализировано определение «исторический город» и история его возникновения в мире и на Украине. Разработано классификацию исторических городов по разным признакам.

Ключевые слова: исторический город, историко-культурное наследие, архитектурно-градостроительное наследие.

ANNOTATION

In the article the questions of urban development on the territory of Ukraine is considered. The concept of “historical city” and the history of its origin in the world and in the Ukraine are analyzed. The classification of historical cities on the basis of different properties is proposed.

Keywords: historic city, historical and cultural heritage, built heritage.